

Sabina MUJKIĆ
Tilen JURCA

Kakovostno načrtovanje sodnih stavb

Sodne stavbe so prostori, v katerih potekajo pomembni procesi sodne oblasti. Zaradi njihove sporočilne vrednosti, raznovrstne uporabe in pogojev, ki jih morajo zagotoviti različnim profilom uporabnikov, je za načrtovanje teh objektov in tudi njihovih prenov potrebno dobro razumevanje vseh dejavnikov, ki vplivajo na njihovo zasnovo. Ti vključujejo simbolni in psihološki vidik arhitekturne zasnove stavb, ločevanje in prepletanje različne namembnosti ter zahtev po varnosti, učinkovitosti, fleksibilnosti in prijetnosti okolja. S prostorsko umeštvijo in arhitekturno podobo ustvarjajo identiteto prostora in

narekujejo pomen pravičnosti v družbi. Boljše razumevanje potreb sodnih stavb in ustrezna ureditev prostorov omogočata njihovo ustrežnejšo izbiro in načrtovanje ter tudi ustrežnejšo upodobitev njihove pomembnosti za družbo.

Ključne besede: sodne stavbe, arhitekturne smernice, načrtovanje, zasnova stavb, kulturna dediščina

1 Uvod

Pri načrtovanju in zasnovi pravosodnih stavb je zelo pomemben preiščljivi pristop, saj je treba upoštevati prepletanje vrednot, ki jih prinašajo taki objekti za družbo, in zahtev različnih uporabnikov objekta. V številnih pogledih si ti bistveni gradniki celo nasprotujejo. Vsaka država prilagodi oblikovanje pravosodnih objektov zahtevam in vrednotam svojega zakonodajnega in pravnega sistema, kljub temu pa so med njimi podobnosti.

Sodne stavbe morajo izražati dostojanstvo in moč sodstva in pravice, v nekaterih pogledih celo strahospoštovanje, obenem pa ustvariti dobrodošlo in sprejemajoče okolje za obiskovalce. Stavbe morajo biti javno dostopne in odprte za vse, hkrati pa morajo zagotavljati visoko stopnjo nadzora in varnosti. Zaradi narave postopkov, ki potekajo v njih, in njihovih posebnih prostorskih potreb so sodni objekti pogosto prostorsko zahtevni. Treba je zagotoviti številne vhode za različne uporabnike, ločiti javni in nejavni prostor, opremiti sodne dvorane ipd.

Razmere so se spremenile tudi z uveljavitvijo virtualnih tehnologij v času pandemije, kar je spremenilo privzete načine vključevanja in participacije javnosti in v načrtovanje sodnih objektov dodalo dodatno spremenljivko. V Sloveniji in števil-

nih drugih državah tudi ni vzpostavljenih oziroma uveljavljenih smernic za načrtovanje sodnih stavb, ki bi lahko olajšale načrtovanje novogradenj in prenov obstoječih sodnih stavb.

To problematiko obravnava ciljnoraziskovalni projekt Oblikovanje smernic kakovostne zasnove sodobne arhitekture prostorov sodišč, ki ga financirata Ministrstvo za pravosodje ter Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. V prvi fazi projekta je bil narejen pregled literature, priporočil in konkretnih primerov gradnje iz tujine, ki bo izhodišče pri oblikovanju arhitekturnih smernic kakovostne zasnove sodišč. Med raziskavo smo ugotovili, da je obravnavana tema deležna relativno malo pozornosti, opazno obširna pa so razmišljanja turških avtorjev, npr. Akpınar idr. (2018), Aydin in Özgen (2017), Toprakli (2019) in Kopus (2015). Celovitejši pregled obravnavane teme in smernice za gradnjo sodnih objektov so pripravili Abadić idr. (2015), navedeni pa so tudi v Judicial Conference of the United States (2021).

V članku predstavljamo nekaj ključnih razmislekov, ki so bili pridobljeni v raziskavi ter jih je mogoče upoštevati pri načrtovanju in prenovi sodnih stavb.

2 Razumevanje pravičnosti prek arhitekture

Pri gradnji sodnih stavb je že v začetku treba upoštevati več ključnih dejavnikov, kot so lokacija, velikost, varnost, dostopnost, tehnološka infrastruktura in estetski vidik. Vsak od teh je pomemben pri ustvarjanju sodnega okolja, ki bo služilo pravičnosti, neodvisnosti in dostopnosti za vse državljane.

Ko v današnjem času razmišljamo o pravičnosti, se pogosto osredotočamo na ureditev in postopke pravosodnega sistema. Arhitektura ima ključno vlogo pri oblikovanju naše percepcije pravičnosti. Sodne stavbe niso le fizične strukture, so simboli pravosodja, ki oblikujejo naše pojmovanje pravičnosti ter posebjajo ideale in vrednote družbe, v kateri živimo. So izjemno pomembne točke, na katerih se prepletata prostorska pravičnost in arhitekturno pravo.

Oblika, struktura in zasnova teh stavb niso le estetski prvine, ampak imajo tudi močno sporočilno vrednost. Vsaka sodna stavba predstavlja zgodovino obdobja, v katerem je bila zgrajena, in to se izraža tudi v njeni arhitekturni podobi. Vendar pa zunanja podoba sodnih stavb ni edino stičišče prepleta pravice in arhitekture. Notranjost teh zgradb je prav tako pomembna pri oblikovanju našega razumevanja pravnega sistema. Sodne dvorane, prostori za sodnike, tožilce, odvetnike, čakalnice in drugi prostori v sodnih zgradbah ponazarjajo posebnosti pravosodnega sistema. Razporeditev sodnih dvoran, prostorov za udeležence sodnih postopkov in tudi tehnološke inovacije v teh prostorih ponujajo vpogled v delovanje pravnega sistema.

Dojemanje ideala pravice prodre tudi v notranjost sodnih dvoran. Prostor v sodnih dvoranah nam omogoča vpogled v sodni proces in ideologije, ki oblikujejo odnose moči, ter izražanje pravice med udeleženci pravnih postopkov in tudi v pravosodnem sistemu. Ne gre le za pohištvo in prostorski načrt, temveč tudi za oblikovanje ritualov, ki vplivajo na naš odnos do prava, sodnikov, tožilcev, odvetnikov in strank.

Sodne stavbe lahko izražajo tudi politično okolje. Aydin in Özgen (2017) navajata, da so pri načrtovanju sodne stavbe v Ankari upoštevali, da po njenih hodnikih vsak dan kroži med 40 in 50 tisoč ljudi. Funkcionalna naravnost stavbe je zagotovila široke hodnike, stopnice in dvorane za učinkovito delovanje, tako arhitektura kot pravo pa se prepletata s politično močjo države. Iz tega primera je razvidno, kako arhitekturni koncepti sledijo družbi in njenim potrebam.

V Sloveniji, kjer je uveljavljeno načelo ločevanja zakonodajne, izvršilne in sodne veje oblasti, političnost ureditve sodnih

objektov ni primerna. Glavna naloga sodnih stavb v Sloveniji je zagotoviti neodvisnost in nepristranskost. Poleg tega je treba pri načrtovanju teh stavb vedno upoštevati načelo enakega dostopa do pravice za vse državljane. Zato ima arhitektura sodišč ključno vlogo pri ustvarjanju pravičnega, učinkovitega in dostopnega sodnega okolja.

Razvoj alternativnih metod reševanja sporov in vse večja uporaba tehnologije v sodnem procesu vplivata tudi na to, kako dojemamo sodne prostore. Čeprav se zaradi elektronskih aplikacij in alternativnih metod prostori manj uporabljajo, so sodne dvorane še vedno ključne točke za državljane in odvetnike. Sodna dvorana je javni prostor, kjer se izraža suverenost države. Sprememba namembnosti prostora ali njegovega duha se lahko prekriva s sodnim postopkom, kar izraža negotovost prava.

Načrtovanje in gradnja sodnih objektov sta večdimenzionalna nalogi, ki zahtevata celosten pristop. Skrbno upoštevanje psiholoških vidikov je ključno za ustvarjanje funkcionalnega, varnega in dostojanstvenega sodnega okolja, ki prenaša občutek pravičnosti in avtoritete.

3 Psihološki vidiki zasnove sodnih stavb

Gradnja sodnih objektov je proces, ki zajema različne vidike, od praktičnih in funkcionalnih do estetskih. Vendar pa je med tem kompleksnim procesom treba upoštevati tudi psihološke dejavnike. Med najpomembnejšimi je, kot smo že omenili, vloga sodišča kot simbola pravičnosti in oblasti. Občutek dostojanstva, resnosti in nepristranskosti je mogoče doseči s skrbno izbiro kakovostnih materialov, ki izžarevajo občutek trajnosti in stabilnosti. Prav tako je treba zagotoviti, da arhitekturna zasnova prenese te vrednote, kar ustvarja zaupanje v pravosodni sistem.

Drugi bistveni psihološki dejavnik je ustvarjanje občutka reda in varnosti znotraj sodne zgradbe. Oblikovanje sodišča mora vzbujati občutek varnosti pri vseh, ki vstopajo v ta prostor. To se lahko doseže z ustreznimi varnostnimi pregledi in tudi z uporabo detektorjev kovin. Poleg tega so pomembni tudi osvetlitev in drugi okoljski dejavniki, ki povečujejo občutek varnosti. Pri načrtovanju sodnih objektov je treba upoštevati tudi potrebe vseh, ki jih bodo uporabljali, vključno s sodniki, odvetniki, porotniki in javnostjo. To vključuje oblikovanje sodnih dvoran, ki zagotavljajo dobro vidljivost, akustiko in udobne sedeže. Prav tako so pomembne dodatne ugodnosti, kot so čakalnice, ki so udobne in dostopne, ter primerna stranišča in druge osnovne storitve.

4 Umeščanje sodnih stavb v mestno tkivo

Sodobno oblikovanje sodišč je ključna komponenta pravičnega in učinkovitega pravosodnega sistema. Medtem ko se pravosodne institucije pogosto osredotočajo na notranje delovanje, je prav tako pomembno, kako so te stavbe umeščene v mestno okolje in kako vplivajo na družbo kot celoto.

Zgodovinsko gledano so bile stavbe sodišč v Evropi pogosto zgrajene kot ločene in neodvisne zgradbe, oddaljene od drugih vladnih ustanov ali parlamentarnih pisarn. Ta praksa se je razvila zlasti po obdobju razsvetljenstva. Pravosodne stavbe, tako zunaj kot znotraj, izražajo obdobje in družbo, v katerih delujejo. To nehoti prispeva tudi k zahtevnejšim procesom prilagoditve objektov sodobnim zahtevam sodnih procesov, saj so številne stavbe zaščitene kot kulturna dediščina. Poseganje v tovrstne objekte zahteva dodatno pozornost in premislek, hkrati pa so te stavbe kakovostne prvine mestnega tkiva, ki ustvarja močno identiteto prostora. Myerson (1996) obravnava prav tovrstno ponovno odkrivanje in uporabo tradicionalne oblike javnih zgradb v sodobni družbi. Pri načrtovanju sodišč in poseganju v obstoječe stavbe je pomembno, da te kakovosti ohranimo, saj so sestavni del mestnega življenja. Pomembno je tudi, da so sodišča dostopna in dobro povezana s sredstvi javnega prevoza, kar olajša dostop do njih. Poleg tega je primerna umestitev v neposredno bližino drugih javnih ustanov, saj s tem prispevajo k boljšemu delovanju sistema.

Pri načrtovanju stavb je treba zagotoviti, da so območja okoli sodišča prilagodljiva za morebitno fizično rast in razvoj. Pri gradnji večjih objektov in sodnih palač je pomembno tudi, da so sodišča zasnovana kot kampusi s svojim ozelenjenim zunanjim prostorom. Prijetna in ustrezna ureditev okolja pozitivno vpliva tako na delavno uspešnost kot splošno počutje uporabnikov prostora. Priporočljivo je, da imajo sodne stavbe svoje pripadajoče zelene površine, ki ne samo prispevajo k estetiki, ampak tudi izboljšujejo kakovost okolja. Zelenje omogoča sprostitev in oddih med pravnimi postopki in ustvarja prijetno okolje za vse uporabnike sodišča. Namestitev kavarn ali čajnic v večje sodne stavbe lahko dodatno poveča udobje in okrepi skupinsko povezovanje znotraj sodne skupnosti.

Celostna zasnova zunanjih prostorov sodišča ima ključno vlogo pri ustvarjanju prilagodljivih, dostopnih in udobnih pravnih okolij. Pravosodna institucija, ki se zaveda pomena oblikovanja zunanjega prostora, prispeva k boljšemu delovanju pravosodnega sistema in izpolnjevanju pričakovanj družbe, ki ji služi. Pri načrtovanju zgradb in poti do njih je treba poskrbeti za varno in praktično mobilnost med različnimi enotami. Zunanji videz stavbe in njene neposredne okolice mora biti torej fizično pre-

poznaven ter ustrezati visokim standardom kakovosti, varnosti in enotnosti, ki jih pričakuje družba.

5 Problematika najemanja prostorov v zasebni lasti

Kadar se sodišča srečujejo s pomanjkanjem prostorov, so pogosto primorana najeti objekte v zasebnem lastništvu. V takih primerih se pogosto srečujejo s težavami, saj stavbe v zasebni lasti niso vedno optimalne za sodno delovanje. Eden glavnih problemov je pomanjkanje usklajenosti med arhitekturnimi značilnostmi stavbe in potrebami sodnega programa. To nekladje izraža širše družbene izzive in negotovosti. Stavbe, ki so bile prvotno zasnovane za popolnoma drugačne namene, npr. hoteli, končajo kot sodišča. Take preobrazbe ustvarjajo nered in negotovost v prostoru ter pri razumevanju razmerja med prostorom in družbenim dogajanjem. Kadar se sodna dejavnost izvaja v objektu, prvotna funkcija katerega je bila spremenjena, se ta sprememba izraža tudi v dejavnosti.

Sprememba funkcije ali duha prostora lahko celo učinkuje na sodno delovanje. Funkcija objekta lahko izraža tudi ideologijo te funkcije, ki jo je mogoče razumeti kot sekundarno. Sekundarne funkcije so povezane s simboliko, čustvi, zgodovino in ikonografskimi konotacijami, ki se navezujejo na obliko predmeta. Uporabnik arhitekturnih objektov s svojo izbiro in interakcijo z okoljem izraža družbeni položaj in odločitev, da sledi določenim pravilom. Vpliv zasebnih lastniških sodnih prostorov na sodno dejavnost je zapleten ter izraža širšo družbeno dinamiko in simbolno vrednost prostora. Kljub izzivom, ki jih prinašajo taki objekti, se sodišča prilagajajo in opravljajo svojo funkcijo tudi v nepredvidljivem okolju.

6 Ključni gradniki oblikovanja notranjosti

Če sta pravilna umeščenost v mestno okolje in oblikovanje zunanosti sodišča ključna za funkcionalnost, dostopnost in vpliv sodnih stavb na družbo, je istim načelom treba slediti tudi v notranjosti, kjer se oblikuje še kompleksnejša slika. Ustvarjanje sodobnih in učinkovitih sodišč mora upoštevati več ključnih gradnikov, ki zagotavljajo pravičnost in enakost pred zakonom: varnost, zasebnost, dostopnost, trajnost, zagotavljanje enakosti, prilagodljivost, sledenje spremembam, pravičnost in ugled. Podrobnejša uporaba omenjenih načel in drugih dejavnikov pri načrtovanju je obravnavana v *The courthouse: A guide to planning and design* (glej internet 1).

Sodišča morajo zagotoviti primerno varstvo in zasebnost, obenem pa morajo biti dostopna vsem posameznikom brez ovir,

ključno z invalidi in starejšimi. Pri gradnji in obratovanju sodišč je treba upoštevati smernice energetske učinkovitosti in varstva okolja. Spodbujati morajo kulturo enakosti in nediskriminacije, njihovi zaposleni pa se morajo izobraževati o različnih kulturah in prepričanjih, ki lahko vplivajo na zaznavanje pravičnosti. Sodna institucija mora biti dinamična ter se prilagajati spreminjajočim se potrebam in zakonodaji. Pomembno je, da se lahko uporabna površina stavbe razširi ali spremeni glede na nove funkcije. Sodišča morajo biti zasnovana tako, da posameznikom omogočajo, da jih vidijo kot zaupanja vredne in ugledne zgradbe, kjer se deli pravica. Zato je pri njihovem načrtovanju treba uporabiti prvine celovitega upravljanja kakovosti, da se zagotovijo kakovostne storitve ter preprečijo težave med zaposlenimi in uporabniki.

7 Urejenost vhodov in varnost

Vhodi v sodno palačo morajo biti premišljeno zasnovani. Pomembno je, da ne povzročajo zastoja prometa in omogočajo nemoten dostop vsem ne glede na njihove namene. Pri tem je ključna ločitev vhodov za različne skupine obiskovalcev, kar zagotavlja boljšo organizacijo in varnost. Prav tako je treba zagotoviti posebne parkirne površine za invalide in vzpostaviti sistem za evidenco vozil, kar je mogoče zagotoviti tudi s sodobnimi tehnologijami, kot so sistemi za prepoznavanje registrskih tablic in obraza.

Varnost je ključnega pomena za vse posameznike na sodiščih. Zato je treba vzpostaviti učinkovite varnostne sisteme, ki preprečujejo nepooblaščen dostop ter varujejo pomembne datoteke in dokumente pred morebitnimi nevarnostmi, kot so požari ali naravne nesreče. Varnost se vzpostavlja na tehnične, organizacijske in arhitekturne načine. Začne se pri vhodih v objekt, kjer je treba nadzorovati dostop, uporabiti varnostne naprave in imeti varnostno osebje. Z arhitekturnega vidika prispevamo k varnosti s fizičnim ločevanjem tokov uporabnikov že pri vhodih ter ureditvijo jasne orientacije in uporabnosti prostorov. Različne skupine uporabnikov (sodniki, tožilci, obtoženci, priče, javnost) imajo namreč različne potrebe in namene, zato so potrebne posebne dostopne poti. Z načrtovanjem različnih prostorov za posebne namene in skupine preprečimo nepotrebne in neželene stike med njimi.

Procese dodatno olajšajo tudi dobri sistemi oznak in navajanja informacij. Poleg tabel naj bi obiskovalce o vrstnem redu obravnav in seznamu spisov obveščali tudi elektronski sistemi. Barvne oznake lahko pomagajo pri orientaciji v stavbi. Oblikovanje notranjosti sodnih zgradb ima ključno vlogo pri izboljšanju delovnih pogojev, varnosti ter splošni izkušnji uporabnikov in zaposlenih v sodstvu. S premišljenim načrtovanjem lahko prispevamo k boljšemu delovanju pravosodnega sistema.

8 Dejavniki učinkovitosti

Področja dostopnosti, estetike, funkcionalnosti, produktivnosti, varnosti in trajnosti podrobneje obravnava National Institute of Building Sciences (2018). Prva prioriteta mora biti funkcionalnost prostorov za uporabnike in zaposlene. Prostor je treba oblikovati tako, da se zmanjša čas, ki ga ljudje preživijo v njem, in da delo poteka čim bolj nemoteno. Kakovostno delovno okolje neposredno vpliva na učinkovitost zaposlenih in zadovoljstvo uporabnikov. Pri tem je treba upoštevati več dejavnikov: fizično naravo delovnega okolja, praktičnost in ustreznost, sledenje in obveščanje, vizualno preglednost in estetiko. Pozitiven učinek na osebe in uporabnike je tako mogoče doseči z uporabo dnevne svetlobe, svetlih barv, klimatskih naprav in dobre akustike. Sodne stavbe morajo biti svetle, dobro prezračevane in varne. Naravna svetloba prispeva k boljšemu počutju in zmanjšuje porabo energije. Sodne stavbe naj izkoriščajo naravno svetlobo za ogrevanje in prezračevanje.

Prostori morajo biti praktični za vstop in izstop, omogočati pa morajo tudi preprost dostop. Upoštevati je treba požarne in druge varnostne ukrepe in zagotoviti dostopnost za invalide. Oznake in števcji morajo usmerjati obiskovalce, da lahko hitro najdejo pravo enoto. Sistemi za sledenje čakalnim vrstam in glasovno obveščanje lahko izboljšajo izkušnjo obiskovalcev. Prilagodljiva zasnova omogoča odzivanje na prihodnje potrebe in spremembe. Upoštevati je treba načelo prilagodljivega načrtovanja za dolgotrajno uporabo stavb.

9 Sklep

Pregled tujih zakonodaj in literature kaže, da se osnovna načela oblikovanja sodnih prostorov po svetu kljub organizacijskim razlikam večinoma ujemajo. Navidezna prostorska potratnost sodnih stavb, ki se kaže v obsežnosti prostora v primerjavi z drugimi javnimi objekti, je posledica zapletenosti sodnih postopkov, številnih vstopnih točk in zahtev glede povezav ter omogočanja prisostvovanja javnosti v sodnih postopkih.

Arhitektura in pravo sta različni področji, povezani prek močnega simbolnega jezika, ki ga gradita. Ustvarjata prostore, ki nosijo sporočila in vplivajo na ljudi, ki se v njih gibljejo. Prostor, v katerem se izvajajo sodni postopki, neposredno vpliva na kakovost pravosodnih storitev ter tudi na občutek zadovoljstva s pravosodnim sistemom in na zaupanje vanj.

Težave, povezane s kulturno pomembnimi in zaščitnimi objekti ter neprimernimi prostori, so izzivi, s katerimi se sooča tudi Slovenija. Vsaka sodna stavba nosi zgodovinski pečat obdobja, v katerem je nastala, in to se izraža tudi v njeni ar-

hitekturni podobi. Arhitektura je več kot le oblika, je nosilka zgodbe, ki oblikuje naše razumevanje pravičnosti. Raziskovanje teh prostorov nam omogoča, da bolje razumemo, kako se pravica kaže v naši družbi in kako se njen koncept izraža v našem okolju, odpira pa tudi nove vidiki o tem, kako pravica deluje in se izraža v našem vsakdanjem življenju. S premišljenim oblikovanjem in razumevanjem tega okolja lahko prispevamo k učinkovitejšemu pravosodju in zagotovimo prostorske razmere, ki spodbujajo pravičnost in zaupanje v sodni sistem.

.....
 Dr. Sabina Mujkić
 Urbanistični Inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
 E-pošta: sabina.mujkic@uirsi.si

Tilen Jurca
 Urbanistični Inštitut Republike Slovenije, Ljubljana
 E-pošta: tilen.jurca@uirsi.si

Viri in literatura

Abadić, Z., idr. (2015): *Model court guidelines for basic and higher court of the Republic of Serbia*. Beograd, Grafolik.

Akpinar, T., Batur, N., in Çakmakkaya, B. Y. (2018): As an element to increase quality of forensic services physical conditions of court house. *The Journal of International Social Research*, 11(60), str. 1–9.

Aydin, D., in Özgen, M. M. (2017): Analysis for architectural design and programming: courthouses. *Online Journal of Art and Design*, 5 (1), str. 91–104.

Internet 1: *The courthouse: A guide to planning and design*. Dostopno na: <https://www.ncsc.org/courthouseplanning> (sneto 17. 3. 2023).

Judicial Conference of the United States (2021): *US court design guide*. Dostopno na: https://www.uscourts.gov/sites/default/files/u.s._courts_design_guide_2021.pdf (sneto 26. 4. 2023).

Kopus, A. (2015): Architectural designs of courthouses in the context of total quality management. *The Journal of International Social Research*, 8(39), str. 390–397.

Myerson, J. (1996): *New public architecture*. London, Laurance King Publishing.

National Institute of Building Sciences (2018): *Courthouse: Courtroom*. Dostopno na: <https://www.wbdg.org/space-types/courthouse-courtroom> (sneto 17. 3. 2023).

Toprakli, A. Y. (2019): New type courtroom design: The Instances of ordu annex courthouse of Turkey and honefoss courthouse of Norway. *Gazi University Journal of Science*, 7(3), str. 427–442.